

Jezični purizam i turcizmi u djelu "Satir" M. A. Relkovića

Kostanjevac, Domagoj; Tomas, Domagoj

Source / Izvornik: **Hrvatistika : studentski jezikoslovni časopis, 2010, 4, 233 - 248**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:114949>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-05-28**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Domagoj Kostanjevac i Domagoj Tomas
JEZIČNI PURIZAM I TURCIZMI U DJELU SATIR
M. A. RELKOVIĆA

Uvod

U ovom radu bit će obrađen jezični purizam te uporaba turcizama u djelu *Satir* Matije Antuna Relkovića. Osim toga na početku će biti dan kratak osvrt na Relkovićev život i djelo. Jezični purizam kao pojava u jeziku bit će obrađen kroz povijesni kontekst političkih i društvenih zbivanja u Slavoniji, odnosno Habsburškoj Monarhiji i Osmanskom Carstvu tijekom 18.st., a i prije, te jezičnih zbivanja u okviru hrvatskoga jezika u istome razdoblju. Na kraju će se analizirati brojni primjeri turcizma iz samoga djela, i to iz njegova prvoga izdanja u Dresdenu 1762. godine (pretisak iz 1987.) te iz suvremenog izdanja iz 1974. koje je priredeno prema drugom izdanju iz 1779. Osim turcizama bit će navedeno i analizirano i nekoliko primjera riječi stranoga podrijetla iz drugih jezika koje su u *Satiru* bile uporabljene.

Život i djelo Matije Antuna Relkovića

Matija Antun Relković rođen je 1732. u ondašnjem selu Svinjaru, a današnjem Davoru na Savi. Otac mu je po zanimanju bio graničarski časnik, a kada je 1741. polazio na vojni pohod u Italiju, ostavio ga je u cerničkom franjevačkom samostanu. Tu je mladi Relković dobio temelje iz latinskog jezika kako bi mogao nastaviti obrazovanje negdje u Ugarskoj. Šesnaestogodišnji Matija Antun Relković stupio je i sam u vojsku, gdje je od običnog vojnika dogurao do kapetana. Kao časnik brodske graničarske pukovnije borio se u Sedmogodišnjem ratu gdje je bio zarobljen i zatočen u Frankfurtu na Odri, rabeći to vrijeme prisilnog mirovanja za učenje jezika i čitanje. Nakon

umirovljenja 1786., nastanio se u Vinkovcima, no i kao umirovljenik obavljao je neke vojničke službe za vrijeme novog rata s Turcima i za vrijeme haranja kuge. Umro je 1798. u Vinkovcima (Kombol, 1961).

Početak Relkovićeve književnog rada zabilježen je 1761. kada izlazi njegova mala knjižica *Slavonske libarice s lipimi molitvicami i naukom krstjanskim nakitite* s namjerom da zadovolji potrebu slavonskih graničarskih pukovnija za pjesmama kakve bi se pjevale za vrijeme vojničkih misa na matičnom hrvatskom jeziku. To je djelo s jasnom prosvjetiteljskom nakanom pomoći vlastitim zemljacima u izlasku iz zaostalosti i neznanja. Relković je tijekom ratovanja po stranim zemljama mnogo toga naučio, posebice za vrijeme zatočenja u Frankfurtu na Odri, a čitav je rat smatrao nekom vrstom „škole“ za mladog čovjeka. Iz toga proizlazi njegova borba protiv „predrasuda i zlih običaja“ koje uočava u vidu turske ostavštine u Slavoniji. U takvom Relkovićevu raspoloženju nastaje i njegovo kapitalno djelo *Satir iliti divji čovik* izdano 1762. u Dresdenu. U samom djelu Relković bez licemjerstva ističe i protresa sve mane vlastitih sunarodnjaka, počevši od njihove nepismenosti i nemara za školu sve do turcizama u jeziku, nejedinstvenog pravopisa i „turskih skula“, odnosno običaja poput prela, posijela, kola, rastrošnosti pirova i neurednosti bračnog života. *Satir* je imao velik uspjeh i popularnost onoga doba. Od 1500 primjeraka u dvije godine Relkoviću nije ostao niti jedan. Ohrabren tim uspjehom Relković je priredio drugo izdanje i objavio ga 1779. u Osijeku, s opširnim predgovorom u kojemu se, između ostalog, razračunava sa svojim kritičarima, te dodanim drugim dijelom u kojemu „Slavonac otpiva u verše Satiru“ hvaleći se svojim napretkom posljednjih godina i raspravljajući o svome budućem blagostanju (Kombol, 1961).

Ostala Relkovićeve djela imaju gotovo isključivo kulturnopovijesno, a ne književno značenje. Takva je njegova *Nova slavonska i nimačka gramatika* izdana 1767. u Zagrebu, kao i *Ovčarnica* izdana u Osijeku 1776., a prevedena s njemačkog po nalogu vlasti, te školska knjiga *Postanak naravne pravice*, izdana 1794. također u Osijeku, a prevedena s latinskog. Najčitkija od njegovih prozних djela jest knjižica *Nek je svašta*, zbirka kratkih anegdota i moralnih pripovjedaka popraćenih tumačenjem, izašla također u Osijeku 1795 (Kombol, 1961).

Kulturnopovijesni kontekst izlaska Satira Matije Antuna Relkovića

Osmanlijska osvajanja prostora današnje Republike Hrvatske započela su još u 15.st. i trajala neprekidno do sredine 16.st. Zauzeće Slavonije i Ugarske bilo je vrlo važno zbog gospodarskih i strateških razloga. Ovladavanjem slavonskim i ugarskim ravninama Osmanlijama je omogućena uporaba cjelokupnog ratnog potencijala za „odlučujući“ pohod Sulejmana Veličanstvenog na Beč, krajnji cilj osmanlijskih osvajanja. Kako bi učvrstila vlast i po-

krenula zamrlo gospodarstvo, osmanlijska državna politika u novoosvojene i gotovo opustjele krajeve, ponajviše gradove, naseljava muslimansko stanovništvo, pretežno iz Bosne (Čaušević, 2000).

Imamo li u vidu tu činjenicu, možemo zaključiti kako Relković, kada u *Satiru* govori o „Turcima“, zapravo govori pretežno o muslimanskim doseljencima iz Bosne. Sukladno tomu na spomenutim se područjima u svakodnevnoj usmenoj komunikaciji nije rabio turski jezik. S obzirom na to da su bosanski muslimani poistovjećivani s „Turcima“, često je među kršćanima i njihov jezik nazivan „turskim“. Usprkos tomu činjenica je kako su muslimanski kolonisti iz Bosne i slavonski starosjedioci govorili istim jezikom, pa je tako otvoren put prodoru turcizama u hrvatski predstandard (Čaušević, 2000).

Dakako, gotovo dvostoljetni kontakt bosanskih kolonista i njihovih potomaka sa slavonskim starosjediocima (među kojima je u kasnijim desetljećima i zamjetan broj konvertita na islam), a poglavito nepostojanje jezične barijere među njima, omogućilo je prodor velikog broja turcizama u slavonski govor. Takvo shvaćanje potvrđuju i povjesničari koji tvrde kako se međusobni kontakti muslimana i kršćana nisu odvijali samo u *kasabama*¹ u kojima je bio koncentriran zanatsko-trgovački i vjersko-prosvjetni život nego i na selima u kojima je živjelo konfesionalno mješovito stanovništvo, osobito u Požeštini. (Moačanin, 1997).

Krajem 17. st., nakon katastrofalnih osmanlijskih poraza kod Beča (1683.) i Mohača (1687.), Osmanlije su protjerani iz Ugarske, Slavonije, Like i Dalmacije. „Zajedno s osmanskim trupama, ta su područja napuštali muslimani, tj. Turci, te za vrijeme osmanskog vrhovništva doseljeni brojni islamizirani balkanski Slaveni“ (Matuz, 1992: 117). Definitivno povlačenje osmanlijskih trupa s današnjeg hrvatskog teritorija dovelo je do velikih migracija muslimanskog stanovništva u Bosnu, odnosno migracijskih kretanja s istoka, zapada i juga prema istočnoj Slavoniji. Međutim, jedan posve zanimljiv splet okolnosti opet dovodi bosanske koloniste, ovaj put katolike, u Slavoniju. Naime, 1697. godine austrijski vojskovođa Eugen Savojski prodro je sa svojim jedinicama u središnju Bosnu, sve do Sarajeva. Kako nije bilo dovoljno vojne snage, niti političke volje za zadržavanjem toga teritorija, prilikom povlačenja dao je spaliti Sarajevo i niz drugih naselja u dolini rijeke Bosne. Posljedice toga ratnog pohoda bile su porazne za katolički, odnosno hrvatski narod u Bosni, s obzirom na to da je nekoliko desetaka tisuća katolika, u strahu od odmazde, s austrijskim trupama napustilo Bosnu i pretežito naselilo opustjelu istočnu Slavoniju (Čaušević, 2000).

Govor katoličkih doseljenika iz Bosne nije se bitno razlikovao od govora mjesnog stanovništva. Naime, i jedni i drugi bili su ikavski štokavci, kao što su rabili i velik broj turcizama. Upravo iz razloga poplave turcizama u go-

---

¹ Tur. *kasaba* – gradić, varošica.

voru stanovništva Slavonije sam Relković mnogo riječi nije identificirao kao turcizme. Josip Vončina (1967: 178) tvrdi kako je Relković iznevjerio princip „da svoj jezik oslobodi turcizama“ s ciljem da „ostane bližim i razumljivijim seljaku nego Katančić ili Kanižlić.“ Stoga su purističke intervencije u drugome izdanju *Satira* bile donekle ograničenih razmjera (Čaušević, 2000).

Jezični purizam u 18. stoljeću

„Purizam ima u hrvatskome jeziku dugu tradiciju. U povijesti hrvatskoga jezika purističkoj su prosudbi bile podvrgnute ove skupine leksema: posuđenice, prevedenice i neologizmi te dijalektizmi. Hrvatski su se puristi najduže i najustrajnije opirali prekomjernoj porabi posuđenica. Taj otpor traje od početka hrvatske pismenosti. Jezični purizam u hrvatskom jeziku treba promatrati u vremenu u kojem je nastao da bi se mogao razumjeti: u povijesti se često poistovjećivao s otporom prema posizanjima drugih entiteta i asimilacija hrvatskog jezika izloženog utjecajima latinskoga, talijanskoga, turskoga, mađarskoga, njemačkoga, srpskoga jezika“ (Turk, 1996: 68). Povijest hrvatskoga purizma može se pratiti još od Petra Zoranića i Jurja Barakovića koji govore o težnji za većim poštivanjem narodnog jezika. U 17. stoljeću treba istaknuti zadarskog leksikografa Ivana Tanzlingera Zanottija koji se bori protiv pretjeranog unosa talijanskih riječi u hrvatski jezik (Turk, 1996; Vince, 2002).

Purizam u 18. stoljeću može se uočiti kako kod dubrovačkih, tako i kod slavonskih pisaca. Osnivanjem Slavenske akademije kojoj je svrha bila da se bavi jezičnim problemima javlja se poseban i organiziran interes za jezik u dubrovačkih pisaca. Njezin član Đuro Matijašević smatra da jezičnu riznicu treba obogaćivati riječima iz slavenskih jezika. Želja za jezičnom čistoćom uočava se i kod dubrovačkog leksikografa Ardelija Della Belle koji u svom rječniku iz 1728. ima mnogo prevedenih, kalkiranih riječi i kovanica: kopnomjerac za geometro, djecovođenje za pedagogiju itd. Dolazilo je i do pretjeranog purizma, i to u drugom izdanju Della Bellina rječnika iz 1785. što ga je u Dubrovniku priredio Petar Bašić koji je pokušavao rječnik proširiti novim riječima iz područja znanosti i umjetnosti, a dodavao tumačenja riječi, ali, nažalost, ta su nova tumačenja često bile ne baš uvijek sretno skovane kovanice (Vince, 2002). Jezični purizam kod slavonskih pisaca u 18. stoljeću može se uočiti kod Antuna Kanižlića, Blaža Tadijanovića, Matije Antuna Relkovića² i Marijana Lanosovića. Oni su težili za jezičnom čistoćom usprkos tomu što se u slavonskom narodnom govoru može naći dosta turcizama i germanizama. Antun Kanižlić u predgovoru djelu *Primogući i srdce nadvladajući uzroci* kaže da riječi treba izvoditi iz „pravoslavnoga staroga jezika

² O purizmu kod Relkovića više će biti rečeno u sljedećem poglavlju seminarskog rada.

slovinškoga“ i na taj način zamjenjivati turcizme. Ako i rabi turcizme, kao u djelu *Kamen pravi smutnje velike*, onda je to samo kad su kontekstualno motivirani, tj. većina se pojavljuje u onim dijelovima djela u kojima je riječ o Turcima i njihovu prodiranju u Europu. Blaž Tadijanović u knjižici *Svašta po malo* nastupa kao purist, upozorava svoje čitatelje da trebaju upotrebljavati hrvatske riječi umjesto stranih, ali i sam, zbog nedovoljne jezične obrazovanosti, rabi strane riječi. On se za jezičnu čistoću ne zalaže kao zakonodavac, već uz poznatu tuđicu u rječniku daje i nepoznatu, ali domaću riječ na taj način upoznavajući čitatelja s domaćim riječima i neizravno izražavajući svoja puristička shvaćanja da je bolje naučiti nepoznatu domaću riječ nego upotrijebiti poznatu, a stranu. Marijan Lanosović ima ista stajališta kao i Tadijanović i Relković, ali nigdje posebno ne govori o svom odnosu prema tuđicama. U svojem rječniku na kraju gramatike ima puno sinonima, a ako je jedan od sinonima turcizam ili neka druga tuđica, on tu riječ bilježi kosim slovima i daje uz nju oznaku *fremd*. Na taj način on neizravno iskazuje svoja puristička shvaćanja (Kolenić, 1991; Samardžija, 2004; Vince, 2002).

„Slavonski su pisci težili za čistoćom izraza, ali nisu po svaku cijenu izbjegavali tuđice. Tako ćemo u njih naći i germanizama i turcizama. Jedne su od njih upotrebljavali jer nije bilo dobrih zamjena, za neke nema ni danas, druge jer nisu znali za zamjene, a treće što su osjećali stilske vrijednosti tuđica. (...) Dakle, purizam slavonskih pisaca nipošto nije značio osiromašivanje jezika jer su se služili i stranim riječima kad je bilo potrebno, a u težnji da ih se oslobode nastojali su da književni jezik obogate novim izraznim sredstvima preuzimanjem od pisaca iz ostalih krajeva, stvaranjem novih riječi, ožvljavanjem starih, povećavajući tako njegovu izražajnu vrijednost“ (Babić, 1968: 81, 83).

Jezični purizam Matije Antuna Relkovića

O Relkovićevu jezičnom purizmu pisalo je mnogo jezikoslovaca, baveći se samo tim pitanjem (Samardžija, 2004; Vončina, 1967) ili proučavajući Relkovićev jezični purizam u sklopu nekih drugih cjelina ili samo na marginama svojih proučavanja (v. Čaušević, 2000; Despot, 2000; Kolenić, 1991, 1998; Putanec, 1991; Tafra, 2000; Vince, 2002). U ovom ćemo se poglavlju prvenstveno zadržati na postavkama o Relkovićevu jezičnom purizmu koje su iznijeli Josip Vončina i Marko Samardžija.

J. Vončina (1967) u svom poznatom članku *O tuđicama u Relkovićevu „Satiru“* kaže da se Relković zalagao da se turcizmi izagnaju iz slavonskoga narodnog govora te da je smatrao da Slavonci imaju dovoljno domaćih riječi da njima imenuju svaku stvar. Kaže da je Relković bio proturječan i nedosljedan jer je bio popustljiv prema ulaženju njemačkih i francuskih riječi u jezik Slavonaca i smatra da zbog tih proturječnosti treba odbaciti tvrdnju o Relkovićevu purizmu i krenuti drugim putem. Relković je bio vojnik i Turke

je smatrao neprijateljima, a njihove je običaje i život smatrao kočnicom razvoja i napretka u Slavoniji. S druge strane, nije mogao osuđivati leksički utjecaj europskih jezika jer je bio časnik u službi habsburške dinastije i krune sv. Stjepana, francuske su riječi dolazile njemačkim posredstvom, latinski je jezik cijenio zbog klasične starine, a bio je i službeni liturgijski jezik, talijanski je srodan s latinskim. Čitajući njegovu gramatiku i djelo *Satir*, J. Vončina zaključuje da se Relković, bar na riječima, htio riješiti turskoga leksičkog utjecaja, ali tom zadatku Relković nije bio dorastao jer je on prvenstveno učio pisati na jeziku slavonskog sela i bio je blizak slavonskomu selu, a taj je jezik u to vrijeme obilovao turskim riječima i Relkoviću je bilo teško raspoznati koje su riječi turske, a koje ne. Relković nije imao prilike temeljitije upoznati turski jezik, pa je za utvrđivanje turcizama u slavonskom govoru rabio određene kriterije: služio se rječnicima koji su građu većinom uzimali iz neslavonskih, neštokavskih dijalekata, a u njima nije bilo mnogo turcizama, a kao kriterij na raspolaganju mu je bio i živ narodni govor Slavonije koji je tad obilovao turcizmima. Relković se kao pravi purist pokazao kad je govorio o seoskoj tradiciji i članovima porodice, dakle o nečem što je slavonskom seljaku bilo najmilije. U tom kontekstu on nikad ne rabi turcizme. Također, turcizme ne rabi u dijelovima *Satira* u kojima govori o Svetom pismu. Vončina smatra da Relkovića, kao ni Slavonce, nije smetao turski leksički materijal koji nije zadirao u bitne osobine slavonskog života. Zaključuje da, bez obzira na to što se izjašnjavao protiv tuđica, Relkovića ne može smatrati puristom jer je tvrdio da se strani nazivi za materijalna dobra nepoznata u Slavoniji mogu slobodno preuzimati, čak i bez fonetskih prilagodbi, a bio je i popustljiv prema tuđicama iz europskih jezika.

M. Samardžija (2004) u svom članku *Relkovićev jezični purizam*³ ne zadržava se toliko na Satiru, već više svoju pozornost usmjerava na Relkovićev gramatičarski i prevoditeljski rad. Smatra da se Relkovićev puristički rad ne može ograničiti samo na nastojanje oko čišćenja jezika od stranih elemenata (kad bi se tako gledalo, onda su tvrdnje Josipa Vončine u potpunosti točne), već njega treba gledati i u njegovu nastojanje da osposobi jezik da što samostalnije i bolje udovolji različitim komunikacijskim situacijama. To se prvenstveno vidi u Relkovićevu prevoditeljskom radu – djelo *Ovčarnica* preveo je s njemačkog jezika, djelo *Postanak naravne pravice* s latinskog. Pri tom je smatrao da prijevod treba biti što razumljiviji puku i da hrvatski jezik osposobi za izražavanje svega što je zatekao u jezicima predloščima. Što se tiče njegova gramatičarskog rada, Samardžija smatra da se u predgovoru *Gramatici* mogu pronaći tri ključna mjesta za Relkovićev purizam:

- a) Relković uvjerava čitatelja da nije neku riječ proglašavao turcizmom olako, već je provjeravao u dalmatinskim, hrvatskim, pemskim (češkim) i

---

³ Taj je članak prvi put objavljen u *Jeziku* u 33. godištu (1985/1986).

poljskim rječnicima (ako se pojavljuje u tim rječnicima, onda nije turcizam i uzimao ju je kao pravu slavonsku riječ).

- b) Relković je bio svjestan da takav njegov stav (zahtijevanje od Slavonaca da govore kao ostali slavenski narodi) neće uvijek naići na odobravanje, on kaže da ne želi biti zakonoša niti želi ikomu zapovijedati.
- c) svjestan je da će brojne tuđice ostati unatoč njegovu trudu da pronade dobre domaće zamjene jer jezična praksa, tj. uporaba slijedi svoje puteve i da su običaji (dijalekti) ponekad jači od znanja (književnog jezika).

M. Samardžija (2004: 47) zaključuje da „neće biti pretjerano reći da će Relkoviću u jednoj budućoj povijesti hrvatskog jezičnog purizma, uza sve nedosljednosti u njegovim nastojanjima, među dopreporodnim djelatnicima pripasti zacijelo jedno od istaknutijih mjesta“

Jezični purizam i turcizmi u djelu *Satir* Matije Antuna Relkovića

U ovom će se poglavlju ponajprije analizirati turcizmi i u manjem opsegu ostale tuđice u prvom i drugom izdanju *Satira* Matije Antuna Relkovića. Dat će se popis uočenih turcizama i njihovo značenje s obzirom na kontekst samog djela, turcizmi i tuđice bit će razvrstani po vrstama riječi te poljima značenja, a na kraju će se primjeri analizirati s obzirom na njihovu tvorbu.

Analiza prvog izdanja Satira iz 1762. godine

U sljedećoj tablici donosi se popis turcizama pronađenih u prvom izdanju *Satira* iz 1762. godine. U zagradi uz turcizme navedeni su brojevi stranica na kojima se turcizmi nalaze u samom djelu. U drugom su stupcu dana značenja turcizama s obzirom na kontekst djela⁴. Grafija je preuzeta u izvornom obliku.

---

⁴ Pri analizi turcizama i ostalih tuđica u dvama izdanjima *Satira* ponajviše smo se služili Klaićevim *Rječnikom stranih riječi* (izdanja iz 1972., 1978. i 2007.) te u manjem broju primjera Skokovim *Etimologijskim rječnikom* i Škaljićevim rječnikom turcizama.

Turcizmi	Značenje
<i>haracs</i> (4)	porez (Klaić, 2007: 518)
<i>jok vallah</i> (5)	prilog za odricanje „ne“, pojačava se s „vala“ (Klaić, 2007: 632)
<i>fırche</i> (5)	ocat (Klaić, 2007: 1234)
<i>iftersum</i> (5)	ako će (Skok, 1971: 732)
<i>villaet</i> (7)	zavičaj, provincija (Klaić, 2007: 1423)
<i>divan</i> (13)	razgovor (Klaić, 2007: 312)
<i>janycsar</i> (13)	janjičar (Klaić, 2007: 625)
<i>tamburati</i> (14)	svirati (Klaić, 2007: 1324)
<i>ashikovati</i> (14)	zavoditi (Klaić, 2007: 112)
<i>pitta</i> (14)	pita, savijača (Klaić, 2007: 1050)
<i>lakerdia</i> (15)	glupost (Klaić, 2007: 782)
<i>faida</i> (19)	korist (Klaić, 2007: 406)
<i>komshiluk</i> (22)	susjedstvo (Klaić, 2007: 717)
<i>duhan</i> (24)	duhan (Klaić, 2007: 329)
<i>mehana</i> (24)	gostionica (Klaić, 2007: 863)
<i>hasna</i> (30)	korist (Klaić, 2007: 570)
<i>esapiti</i> (30)	misliti (Klaić, 2007: 535)
<i>proesapiti</i> (30)	promisliti (Klaić, 2007: 535)
<i>sokak</i> (30)	ulica (Klaić, 2007: 1247)
<i>buxak</i> (35)	kut (Klaić, 2007: 200)
<i>csarati</i> (36)	vraćati (u značenju liječiti) (Klaić, 2007: 243)
<i>nehinaditi</i> (39)	prkositi (Klaić, 2007: 579)
<i>babo</i> (39)	djed, stariji muškarac (Klaić, 2007: 133)
<i>marama</i> (39)	rubac (Klaić, 2007: 846)
<i>csaranye</i> (40)	vradžbina (Klaić, 2007: 243)
<i>sanduk</i> (42)	kovčeg (Klaić, 2007: 1193)
<i>hat</i> (43)	konj (Klaić, 2007: 112)
<i>kaida</i> (44)	melodija (Klaić, 2007: 643)
<i>baryak</i> (45)	stijeg, zastava (Klaić, 2007: 148)
<i>halat</i> (57)	oruđe (Klaić, 2007: 43)
<i>zobun</i> (62)	prsluk (Klaić, 2007: 1448)
<i>peke</i> (62)	dobro!, vrijedi! (Klaić, 2007: 1025)
<i>penxer</i> (65)	prozor (Klaić, 2007: 1027)
<i>sercsali</i> (65)	stakleni (Klaić, 2007: 1260)

<i>sercesa</i> (65)	staklo (Klaić, 2007: 1260)
<i>timariti</i> (66)	njegovati, brinuti se (Klaić, 2007: 1351)
<i>hadet</i> (66)	običaj (Klaić, 2007: 11)
<i>kazan</i> (67)	kotao (Klaić, 2007: 680)
<i>durma</i> (67)	neprekidno (Klaić, 2007: 332)
<i>xoka</i> (67)	tijesno sapet prsluk (Klaić, 1978: 337)
<i>rakia</i> (68)	rakija (Klaić, 1978: 1130)
<i>fucfia</i> (68)	bure (Klaić, 1978: 457)
<i>lula</i> (70)	lula (Klaić, 1978: 822)
<i>ial</i> (71)	nevolja (Klaić, 1978: 623)
<i>gyubre</i> (74)	gnojivo, smeće (Klaić, 1978: 341)
<i>zagyubriti</i> (75)	nagnojiti (Klaić, 1978: 341)
<i>csorba</i> (81)	juha (Klaić, 1978: 249)
<i>kashika</i> (81)	žlica (Klaić, 1978: 673)

U sljedećoj tablici donose se ostale tuđice koje su pronađene u prvom izdanju *Satira*.

Ostale tuđice	Značenje
<i>skulla</i> (7) - latinizam	običaj (Klaić, 2007: 1296)
<i>cesarica</i> (22) - latinizam	carica (Klaić, 2007: 219)
<i>capellan</i> (34) - latinizam	pomoćni svećenik (Klaić, 2007: 659)
<i>fratar</i> (35) - latinizam	redovnik (Klaić, 2007: 452)
<i>korizma</i> (56) – latinizam	korizma (Klaić, 2007: 742)
<i>predika</i> (22) – latinizam	propovijed (Klaić, 2007: 1092)
<i>tallent</i> (7) - grecizam	nadarenost (Klaić, 2007: 1322)
<i>catechismus</i> (22) - grecizam	katekizam (Klaić, 2007: 676)
<i>komora</i> (46) - grecizam	prostoriya (Klaić, 2007: 713)
<i>orthographia</i> (6) - grecizam	pravopis (Klaić, 1972: 956)
<i>marvincse</i> (16) - hungarizam	mlada stoka (Klaić, 2007: 847)
<i>gazdaluk</i> (64) - hungarizam	domaćinstvo (Klaić, 2007: 472)
<i>varosh</i> (78) - hungarizam	grad (Klaić, 1978: 1407)
<i>marva</i> (70) - hungarizam	stoka (Klaić, 1978: 847)
<i>paur</i> (70) - germanizam	seljak (Klaić, 1978: 1002)
<i>fallishan</i> (51) - germanizam	kriv, lažan (Klaić, 2007: 408)
<i>armar</i> (65) - galicizam	ormar (Klaić, 2007: 983)
<i>officir</i> (33) - galicizam	časnik (Klaić, 1972: 934)
<i>fallinka</i> (55) - talijanizam	nedostatak (Klaić, 2007: 409)
<i>bukara</i> (69) - talijanizam	vrč (Klaić, 1978: 184)

Turcizmi i ostale tuđice mogu se razvrstati u sljedeće vrste riječi:

- a) imenice: *haracs, firche, villaet, divan, janycsar, pitta, lakerdia, faida, komshiluk, duhan, mehana, hasna, sokak, buxak, babo, marama, csaranye, sanduk, hat, kaida, baryak, halat, zobun, penxer, sercsa, hadet, kazan, xoka, rakia, fucfia, lula, ial, gyubre, csorba, kashika, officir, orthographia, skulla, cesarica, capellan, fratar, korizma, predika, tallent, cathechismus, komora, marvincse, gazdaluk, marva, varosh, paur, armar, fallinka, bukara*
- b) glagoli: *tamburati, ashikovati, esapiti, proesapiti, csarati, nehinaditi, timariti, zagyubriti*
- c) prilozi: *jok vallah, durma*
- d) pridjevi: *sercsali, fallishan*
- e) veznik: *iftersum*
- f) uzvik: *peke*

Primjeri se mogu razvrstati u sljedeća polja značenja:

- a) kuća: *babo, sanduk, penxer, sercsa, kazan, fucfia, lula, kashika, komora, gazdaluk, armar, bukara, buxak, sercsali*
- b) hrana: *firche, pitta, rakia, csorba*
- c) poljodjelstvo: *duhan, hat, halat, gyubre, zagyubriti, marvincse, marva, paur*
- d) odjeća: *marama, zobun, xoka*
- e) zabava: *divan, tamburati, ashikovati, lakerdia, mehana, kaida*
- f) svakodnevni život: *haracs, komshiluik, esapiti, proesapiti, sokak, csaranye, csarati, nehinaditi, timariti, hadet, ial, skulla, varosh*
- g) crkva: *capellan, fratar, korizma, predika, cathechismus*
- h) apstraktne imenice: *faida, hasna, tallent, fallinka*
- i) ostalo: *jok vallah, iftersum, villaet, janycsar, baryak, peke, durma, cesarica, fallishan, orthographia, officir*

Što se tiče tvorbe, najčešća je sufiksalna tvorba sa sljedećim sufiksima:

- a) – Ø: *firche, villaet, divan, pitta, haracs, janycsar, lakerdia, mehana, hasna, kaida, predika, komora, sokak, buxak, baryak, xoka, kashika, buxak, duhan, babo, marama, sanduk, hat, halat, zobun, penxer, sercsa, hadet, kazan, rakia, fucfia, lula, ial, gyubre, csorba, skulla, fratar, korizma, tallent, marva, varosh, paur, armar, fallinka, officir*
- b) – ati: *tamburati*
- c) – ovati: *ashikovati*
- d) – iti: *esapiti, timariti, nehinaditi*
- e) – nye: *csaranye*
- f) – ica: *cesarica*
- g) – an: *capellan, fallishan*

- h) – li: *sercsali*
 i) – luk: *komshiluk, gazdaluk*
 j) – cse: *marvincse*

Uočena je i prefiksalna tvorba i to u dvama primjerima: *zagyubriti* (*zagyubriti*) i *proesapiti* (*pro-esapiti*).

Analiza drugog izdanja Satira iz 1779. godine

U sljedećoj tablici donosi se popis turcizama pronađenih u drugom izdanju *Satira* iz 1779. godine. Donose se samo oni turcizmi koji se ne nalaze i u prvom izdanju. U prvom su stupcu pronađeni turcizmi, u zagradi uz njih donose se bibliografski podaci, tj. o kojem se poglavlju unutar prvog i drugog dijela radi (prvi dio drugog izdanja jest od 32. do 108. stranice, a drugi dio od 109. do 154. stranice), zapisana je i stranica na kojoj se nalaze te broj stiha. U drugom se stupcu donose značenja s obzirom na kontekst djela. Grafija je suvremena jer nismo bili u mogućnosti doći do izvornog drugog izdanja.

Turcizmi	Značenje
<i>dunderin</i> (21)	tesar (Klaić, 1972: 312)
<i>indi</i> (22)	dakle (Klaić, 1972: 548)
<i>pazar</i> (24)	sajam (Klaić, 1972: 993)
<i>hatar</i> (25)	ljubav (Klaić, 1972: 491)
<i>sofra</i> (27)	trpeza (Klaić, 1972: 1224)
<i>čajuš</i> (28)	starješina u svatovima (Klaić, 1972: 230)
<i>džeme</i> (29)	mnoštvo (Klaić, 1972: 318)
<i>jedžek</i> (31)	jelo (Klaić, 1972: 588)
<i>hambar</i> (I, 34, 56.)	silos (Škaljić, 1973: 92)
<i>džamija</i> (II, 38, 37.)	džamija (Škaljić, 1973: 232)
<i>haramija</i> (II, 38, 38.)	razbojnik (Škaljić, 1973: 313)
<i>bula</i> (II, 38, 51.)	muslimanova žena (Škaljić, 1973: 153)
<i>zaira</i> (III, 40, 15.)	hrana (Škaljić, 1973: 644)
<i>medekovati</i> (V, 46, 12.)	zapomagati (Škaljić, 1973: 451)
<i>gurabija</i> (V, 47, 42.)	vrsta kolača od šećera, brašna i masla (Škaljić, 1973: 292)
<i>alva</i> (V, 47, 43.)	slatko jelo od šećera, brašna i masla (Škaljić, 1973: 91)
<i>ašik</i> (VI, 51, 28.)	ljubavnik (Škaljić, 1973: 102)
<i>đerdan</i> (VI, 51, 22.)	ogrlica (Škaljić, 1973: 249)
<i>mejdan</i> (VI, 52, 61.)	trg (Škaljić, 1973: 454)
<i>ašikovati</i> (VII, 57, 35.)	zavoditi (Klaić, 1972: 112)
<i>češagija</i> (VII, 58, 95.)	željezna četka kojom se timari konj (Škaljić, 1973: 172)

<i>haznadar</i> (VII, 59, 128.)	čuvar riznice (Škaljić, 1973: 323)
<i>bajati</i> (VII, 63, 246.)	vraćati (Škaljić, 1973: 113)
<i>aršin</i> (VII, 63, 251.)	stara mjera za dužinu (Škaljić, 1973: 99)
<i>avlija</i> (VII, 64, 286.)	kućno dvorište ograđeno zidom (Škaljić, 1973: 106)
<i>tavan</i> (VII, 65, 292.)	potkrovlje (Klaić, 1972: 1314)
<i>ergela</i> (VII, 65, 305.)	stado konja (Klaić, 1972: 365)
<i>kovanluk</i> (VII, 65, 306.)	pčelinjak (Klaić, 1972: 710)
<i>dućandžija</i> (VII, 65, 317.)	trgovac (Klaić, 1972: 311)
<i>mašala</i> (VII, 66, 348.)	baklja (Klaić, 1972: 818)
<i>ušur</i> (VII, 68, 400.)	desetina, tj. dio brašna koji se ostavljao mlinaru umjesto novca (Klaić, 1972: 1386)
<i>terzija</i> (VII, 69, 417.)	krojač (Klaić, 1972: 1330)
<i>veresija</i> (VII, 69, 418.)	davanje robe na kredit, „vjeru“ (Klaić, 1972: 1404)
<i>pobaška</i> (VII, 69, 424.)	posebno (Klaić, 1972: 145)
<i>belaj</i> (VII, 71, 485.)	nevolja (Klaić, 1972: 152)
<i>zanadžija</i> (VII, 72, 495.)	obrtnik (Klaić, 1972: 1427)
<i>inadžija</i> (VII, 72, 496.)	svadljivac (Klaić, 1972: 546)
<i>ćurdija</i> (VII, 72, 506.)	kaput od crnog sukna (Klaić, 1972: 241)
<i>baškalučiti</i> (VIII, 76, 85.)	raspravljati (Klaić, 1972: 145)
<i>heglendisati</i> (X, 85, 156.)	razgovarati (Klaić, 1972: 331)
<i>čitapa</i> (XI, 87, 30.)	Muhamedov zakonik (Klaić, 1972: 240)
<i>kapak</i> (XII, 103, 96.)	zaklopac na prozorima (Klaić, 1972: 618)
<i>čiviluk</i> (I, 110, 22.)	vješalica (Klaić, 1972: 234)
<i>međer</i> (II, 113, 2.)	dakle (Klaić, 1972: 826)
<i>napobaška</i> (III, 119, 19.)	posebno (Klaić, 1972: 145)
<i>hajat</i> (III, 120, 46.)	klijet (Klaić, 1972: 1391)
<i>tucak</i> (III, 120, 52.)	prosjak (Klaić, 1972: 1367)
<i>dorat</i> (IV, 122, 10.)	konj mrke boje (Klaić, 1972: 304)
<i>poinaditi</i> (IV, 123, 25.)	posvađati se (Klaić, 1972: 546)
<i>timar</i> (V, 131, 31.)	imanje (Klaić, 1972: 1336)
<i>abajlija</i> (V, 131, 56.)	pokrivač ispod sedla (Klaić, 1972: 2)
<i>sat</i> (VI, 134, 27.)	sat (Klaić, 1972: 1174)
<i>čošak</i> (VI, 134, 33.)	ugao (Klaić, 1972: 241)
<i>baškaluk</i> (VI, 134, 35.)	razlika (Klaić, 1972: 144)
<i>zamet</i> (VII, 140, 82.)	trud (Klaić, 1972: 1426)
<i>ćepe</i> (IX, 149, 96.)	vuneni pokrivač (Klaić, 1972: 237)
<i>ćurčija</i> (VIII, 145, 104.)	krznar (Klaić, 1972: 241)

<i>kulundžija</i> (VIII, 146, 109.)	zlatar (Klaić, 1972: 728)
<i>oroz</i> (IX, 149, 98.)	pijetao (Klaić, 1972: 955)
<i>arman</i> (IX, 151, 149.)	gumno (Klaić, 1972: 489)

U sljedećoj tablici donose se ostale tuđice pronađene u drugom izdanju *Satira*.

Ostale tuđice	Značenje
<i>potura</i> (VII, 67, 349) – hungarizam	stari bakreni novac od pola groša (Klaić, 1972: 1048)
<i>rif</i> (VII, 69, 428.) – hungarizam	stara ugarska mjera za dužinu, 70 cm (Klaić, 1972: 1144)
<i>rojta</i> (VII, 72, 506.) – hungarizam	resa (Klaić, 1972: 1149)
<i>fela</i> (I, 122, 89.) – hungarizam	pasmina (Klaić, 1972: 392)
<i>trucanje</i> (VIII, 76, 93.) – germanizam	prkos (Klaić, 1972: 1366)
<i>lot</i> (I, 111, 71.) - germanizam	stara mjera za dužinu (Klaić, 1972: 782)
<i>felcer</i> (II, 118, 155.) - germanizam	ranarnik (Klaić, 1972: 393)
<i>šuster</i> (VII, 70, 447.) – germanizam	postolar (Klaić, 1972: 1296)
<i>baguda</i> (I, 111, 61.) – talijanizam	dudov svilac (Klaić, 1972: 131)
<i>galeta</i> (I, 112, 75.) - talijanizam	čahura dudova svilca (Klaić, 1972: 440)

Turcizmi i ostale tuđice mogu se razvrstati u sljedeće vrste riječi:

- imenice: *dunderin, pazar, hatar, sofrā, čauš, džeme, jedžek, hambar, džamija, haramija, bula, zaira, gurabija, alva, ašik, đerdan, mejdan, češagija, haznadar, aršin, avlija, tavan, ergela, kovanluk, dućandžija, mašala, ušur, terzija, veresija, belaj, zanadžija, inadžija, ćurđija, ćitapa, kapak, čiviluk, hajat, tucak, dorat, timar, abajlija, sat, ćošak, baškaluk, zamet, ćepe, ćurčija, kulundžija, oroz, arman, potura, rif, rojta, fela, trucanje, lot, felcer, šuster, baguda, galeta*
- glagoli: *medekati, ašikovati, bajati, heglendisati, poinaditi, baškalučiti*
- veznici: *indi, međer*
- prilozi: *pobaška, napobaška*

Primjeri se mogu razvrstati u sljedeća polja značenja:

- kuća: *sofrā, bula, avlija, tavan, mašala, kapak, čiviluk, ćošak, ćepe*
- zanimanja: *dunderin, čauš, haznadar, dućandžija, terzija, zanadžija, ćurčija, kulundžija, felcer, šuster*
- hrana: *jedžek, zaira, gurabija, alva*
- poljodjelstvo i stočarstvo: *hambar, češagija, ergela, kovanluk, hajat, dorat, timar, abajlija, oroz, arman, fela, baguda, galeta*

- e) svakodnevni život: *pazar, haramija, mejdan, bajati, aršin, ušur, veresija, heglendisati, tucak, poinaditi, potura, rif, lot, sat, inadžija, baškalučiti*
- f) zabava: *ašikovati, ašik*
- g) odjeća i nakit: *đerdan, čurdija, rojta*
- h) religija: *džamija, ćitapa*
- i) apstraktne imenice: *hatar, belaj, zamet, truncanje, baškaluk*
- j) ostalo: *indi, džeme, medekati, pobaška, međer, napobaška*

Što se tiče tvorbe, najčešća je sufiksalna tvorba sa sljedećim sufiksima:

- a) – Ø: *pazar, hatar, sofrā, čauš, džeme, jedžek, hambar, džamija, bula, zaira, gurabija, alva, ašik, đerdan, mejdan, aršin, avlija, tavan, ergela, mašala, ušur, terzija, belaj, čurdija, ćitapa, kapak, hajat, tucak, timar, ćošak, zamet, ćepe, oroz, arman, potura, rif, rojta, fela, lot, felcer, baguda, galeta, šuster*
- b) – in: *dunderin*
- c) – ija: *haramija, gurabija, češagija, veresija, abajlija, ćurčija*
- d) – ar: *haznadar*
- e) – ati: *medekati, bajati*
- f) – ovati: *ašikovati*
- g) – luk: *kovanluk, čiviluk, baškaluk*
- h) – džija: *dućandžija, zanadžija, inadžija, kulundžija*
- i) – iti: *baškalučiti*
- j) – isati: *heglendisati*
- k) – nje: *truncanje*

Od ostalih vrsta tvorbi uočena je prefiksalna tvorba (*pobaška (po-baška), napobaška (na-pobaška), poinaditi (po-inaditi)*) i slaganje (*dorat (dor-at)*).

Što se tiče značenja sufiksa, teško je na temelju manjeg broja primjera i činjenice da većina primjera ima nulti sufiks (-Ø) odrediti značenje pojedinih sufiksa. Uočili smo da se sufiks – džija rabi za tvorbu imenica koje označavaju neko zanimanje (*dućandžija, zanadžija*) ili nečije izrazite osobine (*inadžija*). Što se tiče sufiksa – luk, navodi se kako je riječ o izvorno turskom sufiksu – lik koji je u našem jeziku prešao u – luk, a služi za građenje apstraktnih imenica (*baškaluk*), zatim zbirnih imenica i imena zanata, kao i imenica koje konkretno označavaju pojedine stvari, odnosno predmete (*kovanluk, čiviluk, gazdaluk, komshiluk*) (Škaljić, 1973).

Analizom prvog i drugog izdanja *Satira* uočili smo da se u drugom izdanju pojavljuje puno veći broj turcizama. U prvom izdanju pronašli smo 48 turcizama (37 se pojavljuje i u drugom izdanju), a u drugom izdanju, osim 37 koji se nalaze i u prvom izdanju, pronašli smo još 60 turcizama. Što se tiče ostalih tuđica, u prvom izdanju pronašli smo 6 latinizama (4 se pojavljuju i u drugom izdanju), 4 grecizma (2 se pojavljuju i u drugom izdanju), 4 hunga-

rizma (3 se pojavljuju i u drugom izdanju), 2 germanizma (1 se pojavljuje i u drugom izdanju), 2 galicizma i 2 talijanizma (1 se pojavljuje i u drugom izdanju). U drugom smo izdanju pronašli, osim onih koji se pojavljuju u obama izdanjima, 4 hungarizma, 4 germanizma i 2 talijanizma.

Zaključak

Što se tiče Relkovićeve jezičnog purizma, utvrdili smo kako on proizlazi iz njegova negativnog stava prema turskim „skullama“, odnosno običajima, ukorijenjenima na područjima koja su se nalazila pod dugogodišnjom osmanskom vlašću. Sam Relkovićev jezični purizam ponajviše se očituje u njegovu deklarativnom stavu protiv turcizama u hrvatskom jeziku. Takve stavove možemo objasniti kroz prizmu društveno-političkih događanja toga vremena, prvenstveno dugogodišnje borbe između Habsburškog i Osmanskog Carstva, a nije nevažna ni činjenica kako je sam Relković bio časnik u službi Habsburškog Carstva.

Analizom i iščitavanjem Relkovićeve *Satira* došli smo do zaključka kako Relković ipak upotrebljava znatan broj turcizama. Tu činjenicu možemo objasniti Relkovićevim nastojanjem da bude razumljiv širim slojevima pučanstva kojima je *Satir* kao prosvjetiteljsko djelo i bio namijenjen, s obzirom da su se turcizmi toliko ukorijenili u njihovu govoru da praktički nisu poznavali druge riječi kojima bi označavali određene pojmove. S druge strane, možemo reći kako vrlo vjerojatno ni sam Relković nije bio svjestan turskog podrijetla znatnog broja riječi koje upotrebljava u *Satiru*.

Može se reći da su i J. Vončina i M. Samardžija bili u pravu što se tiče Relkovićeve purizma.

Izvori

Relković, Matija Antun 1987. *Satyr iliti divyi csovik u vershe Slavoncem* (pretišak prvog izdanja iz 1762.), Privlaka: Privlačica.

Relković, Matija Antun 1974. *Satir iliti divji čovik* (priređeno prema drugom izdanju), Osijek: Glas Slavonije.

Literatura

Babić, Stjepan 1968. Jezik starih hrvatskih pisaca u Slavoniji. *Godišnjak ogranka Matice hrvatske 6 Vinkovci* (ur. Dionizije Švagelj), str. 71-84.

Čaušević, Ekrem 2000. Turkološke marginalije o Relkovićevu Satiru. *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća* (ur. Tomislav Bogdan), Zagreb-Davor: Filozofski fakultet i Poglavarstvo općine Davor, str. 233-244.

- Despot, Loretana 2000. Matija Antun Reljković i prvi slavonski rječnik. *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća* (ur. Tomislav Bogdan), Zagreb-Davor: Filozofski fakultet i Poglavarstvo općine Davor, str. 245-251.
- Klaić, Bratoljub 1972. *Veliki rječnik stranih riječi*, Zagreb: Zora.
- Klaić, Bratoljub 1978. *Rječnik stranih riječi*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Klaić, Bratoljub, 2007. *Rječnik stranih riječi*, Zagreb: Školska knjiga.
- Kolenić, Ljiljana 1991. Turcizmi u slavonskim gramatikama 18. stoljeća polazeći od gramatike B. Tadijanovića, M. A. Reljkovića i M. Lanosovića. *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje* (ur. Đuro Berber, Dušan Čalić), Osijek: JAZU i Zavod za znanstveni rad Osijek, str. 345-351.
- Kolenić, Ljiljana 1998. *Riječ o riječima: iz hrvatske leksikologije i frazeologije 17. i 18. stoljeća*, Osijek: Pedagoški fakultet.
- Kombol, Mihovil 1961. *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Matuz, Jozef 1992. *Osmansko Carstvo*, Zagreb: Školska knjiga.
- Moačanin, Nenad 1997. *Požega i Požeština u sklopu Osmanskog Carstva (1537. – 1691.)*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Putanec, Valentin 1991. Etimološki zahvati u djelu Matije Antuna Reljkovića (1732-1798). *Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića* (ur. Dragutin Tadijanović, Josip Vončina), Osijek: JAZU i Zavod za znanstveni rad Osijek, str. 171-182.
- Samardžija, Marko 2004. Reljkovićev jezični purizam. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 40-47.
- Skok, Petar 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I (A-J)*, Zagreb: JAZU.
- Škaljić, Abdulah 1973. *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Tafra, Branka 2000. Suvremenost Reljkovićeve norme. *Matija Antun Relković i Slavonija 18. stoljeća* (ur. Tomislav Bogdan), Zagreb-Davor: Filozofski fakultet i Poglavarstvo općine Davor, str. 207-218.
- Turk, Marija 1996. Jezični purizam, *Fluminensia*, br. 1-2, str. 63-79.
- Vince, Zlatko 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika: lingvističko-kulturo-povijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vončina, Josip 1967. O tuđicama u Reljkovićevu „Satiru“. *Filologija*, br. 5, str. 175-181.